

ATRADIMAI

MANFREDO KLEINO STRAIPSNIO „NUO *KVIESLIO* PRIE *PLATZMEISTERIO*. IŠ DVIKALBIO GYVENIMO PRŪSŲ LIETUVOJE“ VERTIMAS

SIGITA BARNIŠKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.77.9>

2022. 77

SANTRAUKA. Manfredas Kleinas savo straipsnyje analizuoja vokiečių ir lietuvių kalbų sąveiką XIX amžiaus Rytų Prūsijos Krikščionkiemio kaime. Jis remiasi Friedricho Tribukeito šeimos kronika, parašyta 1870 metais, kurioje pateikiama daug lituanizmų, vartotų Krikščionkiemio gyventojų kalboje. Tai topografiniai pavadinimai, kaimo pastatų, namų apyvokos daiktų, švenčių įvardijimai. Kita vertus, dėl vokiečių kultūros įtakos Krikščionkiemio lietuvių kalboje atsirado daug germanizmų, pavyzdžiui, nuo svečių kvieslio į vestuves buvo pereita prie *Platzmeisterio*. Kleinas daro išvadą, kad lituanizmai dėl kalbų kontaktų įėjo į Rytų Prūsijos vokiečių kalbą kaip provincializmai.

RAKTAŽODŽIAI: vokiečių ir lietuvių kalbų kontaktai, lituanizmai vokiečių kalboje, Friedricho Tribukeito kronika.

Skaitytojams pateikiame Manfredo Kleino, vokiečių kultūrologo, besidominčio Mažosios Lietuvos etnologija, straipsnio „Vom *kvieslys* zum *Platzmeister*“ vertimą į lietuvių kalbą, tikėdamiesi, kad ši tema sudomins filologijos bei etnologijos ekspertus ir mėgėjus.

2017 metais Hamburge buvo išleista Manfredo Kleino knyga „Preussens Litauer: Studien zu einer (fast) vergessenen Minderheit“ (liet. *Prūsijos lietuviai: studijos apie vieną (beveik) užmirštą tautinę mažumą*), sudaryta iš dvylikos straipsnių etnologinėmis temomis. Helmutas Arnaszus žurnale „Knygotyra“ (2018) paskelbė išsamią šios knygos recenziją, kurioje kiekvieną Kleino straipsnį pristatė atskirai. Patį autorių ir jo mokslinių interesų sritį recenzentas apibūdina labai iškalbingai:

Vokiečių mokslininkas akivaizdžiai tęsia garbingą ir itin vaisingą plačiai žinomų vokiečių ir lietuvių tautos bei kalbos tyrėjų ir rėmėjų tradiciją, kurios lopšys yra liuteroniškasis protestantizmas ir, galbūt net svarbiau, pietistinis surinkimininkų judėjimas Rytų Prūsijoje, kita vertus, ir tokie filosofiniai idealistai bei romantikai kaip Immanuelis Kantas, Johannas Gotfriedas Herderis ir Johannas Georgas Hamannas. Tuo labiau stebėtina, kad jų tradicijos tęsėjas yra šių laikų istorikas, antropologas Manfredas Kleinas (g. 1937 m. lapkričio 10 d.), kilęs iš Vakarų Vokietijos Kastropo-Raukselio miesto ir studijavęs filosofiją, skandinavistiką ir teatrologiją Vienoje ir Kopenhagoje. Jis ilgai ėjo Bylefeldo

socialinių mokslų aukštosios mokyklos profesoriaus pareigas, dėstė estetikos ir komunikacijos dalykus. Profesorius anksti susidomėjo Mažosios Lietuvos žmonių kultūrinio ir socialinio gyvenimo ir jų tautinio tapatumo išlaikymo fenomenu kitakalbių vokiečių daugumos apsuptyje. (Arnaszus 2018: 282)

Pažymėtina, kad Manfredo Kleino straipsnis „Vom *kviesl̥ys* zum *Platzmeister*“ ir jame nagrinėjama Friedricho Tribukeito kaimo kronika, pateikianti daug žinių apie lietuvininkų ir vokiečių kalbų kontaktus XIX amžiaus Mažojoje Lietuvoje, paminėti ir Andreaso Kosserto knygoje „Rytprūsiai. Istorija ir mitai“. Čia rašoma:

Kalbų maišymasis buvo taip toli pažengęs, kad gyventojai net nepastebėdavo kalbantys pusiau vokiškai, pusiau lietuviškai. Lietuvių kalbos nykimas galėjo prasidėti dar 1833 metais, kai Darkiemio apskrities bažnyčių vizitatoriai savo ataskaitoje pažymėjo mokyklose neradę nė vieno lietuviškai kalbančio vaiko, o 1834 metais tariamai nerasta ir lietuvių konfirmantų. (Kossert 2021: 196)

Dvikalbystė, lituanizmai Rytprūsių vokiečių kalboje, kaimo gyventojų papročiai, atsispindintys buities daiktų pavadinimuose, Manfredo Kleino išvados apie lietuvių ir vokiečių tautų sambūvį XIX amžiuje Rytų Prūsijoje – tai straipsnyje nagrinėjamos temos. Autoriaus temos vystymas ir išvados remiasi daugybe nuorodų į kitus mokslinius veikalus bei šaltinius, kurie taip pat gali būti svarbūs tyrinėtojams.

MANFRED KLEIN

NUO *KVIESLIO* PRIE *PLATZMEISTERIO*. IŠ DVIKALBIO GYVENIMO PRŪSŲ LIETUVOJE

Pagalvojus apie rytinius ir šiaur rytinius buvusios Rytų Prūsijos regionus, kuriuos galima apibūdinti kaip „Prūsų Lietuvą“¹, į galvą ateina ir kalbų pokytis, kurį patyrė tenykščiai gyventojai ypač XIX amžiuje. Lietuviškai kalbėjusių gyventojų „germanizacija“ – tai įprastas raktinis žodis, apibrėžiantis tą procesą, kuris nuo XVIII amžiaus palaipsniui, o vėliau kai kuriais laikotarpiais forsuojuant privedė prie žymaus lietuvių kalbos vartojimo sumažėjimo šioje teritorijoje. Šis terminas reiškia daugiau nei vien kalbos vartojimo pokytį: tai etninių lietuvių suvokietinimas plačiaja prasme. Taip suprantama sąvoka tampa daugiau nei problemiška, nes galiausiai sunkiai patikrinama.

¹ Bibliografinis aprašas išlaikomas toks, koks yra originale. Sąvoka „Prūsų Lietuva“ čia vartojama etnografinėje prasme. Politinis terminas, kuris nuo Friedricho Wilhelmo I laikų siejamas su lietuviškomis valdžios institucijomis, su etnografiniu nesutampa. Apie sąvokos kilmę plg. Forstreuter, Kurt. Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422. [Sienos tarp Prūsijos ir Lietuvos istorija nuo 1422 metų]. *Altpreußische Forschungen* 10, 1941, 50–70, čia 68.

Viename didelės apimties XIX amžiaus leidinyje apie šią Rytų Prūsijos dalį galima rasti kalbų kontaktų kontekste nuostabą keliančią autoriaus pastabą, kuri atsiranda Gumbinės apskrities lietuvių kalbos vartojimo aprašyme:

Reikia pažymėti, kad kai kurie tarp lietuvių gyvenantys vokiečiai laikui bėgant taip „sulietuvėjo“, kad, nors ir turi tikrai vokiškas pavardes, kalba ir supranta tik lietuviškai.²

Autorius nepateikia savo teiginio įrodymų, bet jis vis dėlto remiasi jo paties patyriais toje vietovėje. Kita vertus, nėra rimtos priežasties abejoti šio teiginio teisingumu, nes jis atitinka bendrai pastebimą fenomeną, liudijantį, kad ilgiau trunkantis kontaktas tarp dviejų kalbų grupių nelieka be pasekmių šių kalbų vartotojams. Tačiau šioje citatoje visgi įdomu pirmiausia kita: Albertas Weißas, autorius, konstatuoja, kad žmonės, kuriuos jis mini, kalba ir supranta tik lietuviškai, tačiau jis juos vis tiek vadina „vokiečiais“, remdamasis jų „tikrai vokiškomis“ pavardėmis³.

Tai reiškia ne ką kita, o tik kad jis atpažįsta etninės grupės požymius net ir už jos kalbos vartojimo ribų. Bet tuo pačiu metu jis susieja tarpetninį procesą būtent su kalbiniu elgesiu, kurį jis apibūdina veiksmažodžiu „sulietuvėti“, reiškiančiu etninių vokiečių lituanizavimą. Mes visi per daug pripratome pagrįsti žmonių priklausomybę tam tikrai etninei grupei remdamiesi tik jų kalba, todėl toks atvejis mums kelia nuostabą. Čia juntamas XIX šimtmečio tyrėjų jautrus požiūris į Prūsų Lietuvos tarpetninių procesų sudėtingumą gali būti paliudytas ir kitų autorių. Teisininkas Alexanderis Hornas, labai vertinamas dėl savo aprašymų tikslumo, taip rašo apie Mielaukių apylinkės lietuvius: „Keista, kad jie visiškai užmiršo savo istoriją.“ Jie nebesilaikė savo papročių, nebenešiojo savo tautinių drabužių, nebedainavo savo dainų – „<...> tad jų kalba yra vienintelė reminiscencija apie jų kilmę“⁴.

Visiškai priešingus pastebėjimus mums pateikia precentorius Wolffas iš tų apylinkių, kur ribojosi Gumbinės, Darkiemio ir Geldapės apygardos. XIX amžiaus viduryje ten esą jau buvo šnekama vokiškai, tačiau tradicijos ir papročiai buvę lietuviški⁵. Taigi, abu amžininkai gali identifikuoti etninę grupę, kuri jau, atrodo, neteko specifinių savo tapatumo požymių: pirmu atveju kalbos, antru atveju – tradicijų ir papročių. Abu autoriai įsitikinę, kad savo apsilankymų metu tose vietovėse bendravo su lietuviais, laikomais etnine grupe.

Tai pagrindinis taškas, kuriame susiliečia šių XIX amžiaus vokiečių autorių įžvalgos su šiuolaikinės antropologijos ir etnologijos teiginiu: etninė grupė apibūdinama

² Weiß, Albert. *Preußisch-Littauen und Masuren*, Teil I–II, Rudolstadt, 1878/79, 171.

³ Jeigu darysime prielaidą apie abiejų etninių grupių narių vedybas ir atsizvelgsime į istorinę pravardžių ir vardų raidą, suprasime, kad pavardės jokia būdu negali būti patikimi indikatoriai, liudijantys jų nešiotojų etninę priklausomybę.

⁴ Horn, Alexander. *Culturbilder aus Altpreußen*. Leipzig: Carl Reißner, 1886, 84 sq.

⁵ Wolff (-Norkitten). *Litauisches Bauernleben vor 60 Jahren. Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg*, 1907, nr. 10, 17.

jokiu būdu ne tik per kalbą, tai galbūt netgi ne pagrindinis dalykas. Yra daugybė kitų kriterijų, kurie gali būti esminiai ir svarbiausi etninės grupės tapatumo suvokimui. Taigi, kadangi remdamasis pavyzdžiu toliau nagrinėsiu dvikalbį gyvenimą Prūsų Lietuvoje, turėtume įsisąmoninti: riba tarp etninių Rytprūsių vokiečių ir prūsų lietuvių nebūtinai eina būtinai ten, kur lietuviškai kalbama arba ne.

Šį klausimą, kaip XIX amžiuje buvo kasdien abiejų etninių grupių bendraujama ties ta neapibrėžta riba, norėčiau nagrinėti metodiškai remdamasis kalbotyros šaka, vadinamąja kontaktine lingvistika⁶. Apskritai galima teigti, kad dėl Prūsų Lietuvos apgyvendinimo ypatumų tuo metu dvi kalbos, vokiečių ir lietuvių, nuolat kontaktavo viena su kita, nes jos buvo vartojamos toje pačioje mišrioje etninėje gyventojų grupėje⁷. Tai nereiškia, kad kiekvienas šios didelės žmonių grupės narys turėjo mokėti abi kalbas. Mano hipotezė tokia: šioje teritorijoje bent jau XIX amžiuje tarp abiejų kalbų vyksta transferencija, t. y. kalbų maišymasis.

Žinoma, tai nėra naujiena, nes nemažai germanizmų šiuolaikinėje bendrinėje lietuvių kalboje (apie 0,5 proc.) pateko iš Rytus iš dalies per Prūsų Lietuvą. Dauguma germanizmų aptinkami, suprantama, pačių Prūsijos lietuvių kalboje, kur jų įtaka siekė ne tik leksiką ir fonetiką, bet ir sintaksę, vadinasi, ir sakinio struktūrą. Kristijono Donelaičio kūryba pateikia tam daugybę geriausių pavyzdžių⁸. Ši transferencijos pusė buvo gana dažnas lingvistinių tyrinėjimų objektas, tačiau ne priešingu aspektu – lituanizmų vartojimas vokiečių šnekamojoje kalboje. Tai galima paaiškinti tuo, kad jie buvo vartojami tik tame regione vokiškai kalbančių rytprūsių tarmėje. Todėl jie priklauso vadinamiesiems vokiečių kalbos „provincializmams“⁹.

Norėčiau pabandyti pagrįsti savo minėtą hipotezę ir šiai kalbų maišymosi pusei kasdieniame kalbų vartojime XIX amžiuje. Žinoma, sunku, kai negalima panirti į realaus žmonių kalbėjimo upę, o tenka bandyti rekonstruoti istorinį kalbų vartojimą iš šaltinių medžiagos. Nėra labai daug spausdintų šaltinių, kurie mus galėtų informuoti apie to laikmečio mišrios lietuvių ir vokiečių kalbos vartojimą. Mums

⁶ Apie šią kalbotyros šaką ir metodiką plg. Bechert, Johannes und Wildgen, Wolfgang. *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. [Kalbų kontaktų tyrimų įvadas]. Unter Mitarb. von C. Schröder. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1991.

⁷ Nepaminėtos lieka pakraščiuose išskylančios kuršių ir lenkų kalbos, taip pat ir ta aplinkybė, kad šnekamąja vokiečių kalba Rytų Prūsijoje reikia laikyti plačiai paplitusį vokiečių žemaičių dialektą. Apie jo reikšmę lietuviškai kalbantiems plg. Gerullis, Georg. *Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem Preußisch-Litauischen Dorf* [Gimtoji kalba ir dvikalbystė Prūsų Lietuvos kaime]. *Studi Baltici II*, 1932, 59–67.

⁸ Kabelka, Jonas. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas, 1982, 119 sq. Apie kalbų maišymąsi konkrečioje erdvėje plg. pirmiausia Gerullis, Georg, ir Christian Stang. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose*. (Lietuviškai ir vokiškai: *Das Fischerlitauisch in Preussen*.) Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1933. Taip pat daug medžiagos šia tema: Užpurvis, Jonas. *Die Saugener litauische Mundart*. [Saugų tarmė]. In Užpurvis, Jonas. *Trys kalbinės studijos. Drie sprachwissenschaftliche Studien*. Chicago, 1990 (Schriftenreihe des kleinlitauischen Fonds I), 3–167.

⁹ Jie pasirodo ir rytprūsiškuose kalbinių šaltinių rinkiniuose. Plg., pavyzdžiui: Mühling, Karl. *Proben aus einem Preußischen Provinzial-Wörterbuche*. *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, andere Folge (Königsberg 1852–1857) VII, 435–441.

visų pirma žinomi lietuvininkų lietuvių kalbos vartojimo dokumentai su integruotais germanizmais, pavyzdžiui, tuo metu užrašytuose liaudiškuose tekstuose (pasakose, dainose etc.) ir etnografiniuose pranešimuose. Tačiau yra ir keletas spausdintų šaltinių, kurie mums gali suteikti informacijos apie lietuvių kalbinės medžiagos vartojimą vokiečių kalbos komunikaciniame kontekste. Vienas jų – daugeliu atžvilgių tikrai nepaprastas – tai Friedricho Tribukeito „Kronika“¹⁰.

Tekstu reikia naudotis atsargiai, nes leidėjai Alexanderis ir Paulis Hornai parašė jam įvadą, daug komentavo ir dėl etnografinių interesų truputį papildė. Be to, skirtis tarp originalo ir komentarų optiškai ne visada aiškiai pažymėta. Išnašose jie dar pridėjo vyresniojo prezidento fon Goßlerio paaiškinimus¹¹.

Friedrichas Tribukeitas, gimęs 1820 metais Krikščionkiemyje (Christiankehmen), pasak leidėjų, savo rankraštį sukūrė tarp 1864 ir 1875 metų. Kai jis mirė apie 1880 metus, Adolfas Rogge jau buvo panaudojęs ištraukas iš jo kūrinio savo Darkiemio apskrities istorijoje. Vadinasi, apie Tribukeito užrašų egzistavimą buvo žinoma¹². Visgi vėliau jie kurį laiką buvo dingę, kol juos surado leidėjai ir, kaip aprašyta, publikavo.

Tribukeitas buvo pasiturintis Krikščionkiemio kaimo, esančio prie Angrapės upės pietinėje Darkiemio apskrityje, ūkininkas. Leidėjai šią gyvenvietę vadina „senu lietuvišku kaimu“ ir taip rašo apie autorių:

Tribukeitas pagal kilmę ir pavardę lietuvis, o pagal būdą visiškai vokiečių, tikriausiai mažai kalbėjo ir suprato lietuviškai. Atrodo, kad jam mažai rūpėjo ši tauta ir jos istorija.¹³

Šis pastebėjimas rodo, kad leidėjai nebuvo gerai susipažinę su savo autoriumi, ypač dėl jo etninio tapatumo rėmėsi prielaidomis ir vertinimais. Vis dėlto, kaip ir Rogge, jie gali pateikti pakankamai faktų apie jo gyvenimo aplinkybes. Tribukeitas turėjo keturis Kulmo valakus (apie 300 margų) ir paliko 42 000 talerių turto. Jis lankė mokyklą ir iš pradžių dirbo raštininku Darkiemio apskrities viršininko biure, vėliau buvo savo gimtojo kaimo seniūnas. „Kronikos“ atsiradimą lėmė jo domėjimasis kraštotyra ir šeimos istorija, tai jį paskatino parašyti savo kaimo ir savo šeimos istoriją, pasitelkus savo suvokimą ir prisiminimus, taip pat žinias, gautas iš senų kaimynų. Taigi jis galėjo paliesti lažininkų laikus prieš 1807-uosius (baudžiovos panaikinimas Prūsijoje), o kaimo gyvenimą vaizdavo daugiausia dėmesio skirdamas

¹⁰ Friedrich Tribukeit's Chronik. *Schilderung aus dem Leben der preußisch-litauischen Landbewohner des 18. und 19. Jahrhunderts mit Anmerkungen Sr. Excellenz des Königl. Staatsministers und Oberpräsidenten Herrn von Goßler-Danzig*, hrsg. von Horn, Alexander und Horn, Paul. Insterburg: Selbstverlag der Herausgeber, 1894.

¹¹ Gustav v. Goßler, (1838–1902), nuo 1891 metų Vakarų Prūsijos provincijos vyresnysis prezidentas, būdamas Darkiemio apskrities landratu (1865–1874), intensyviai domėjosi šių apylinkių istorija ir gyventojais. Plg. jo straipsnius Rogge, Adolf. *Geschichte des Kreises und der Diocese Darkemen*. [Darkiemio apskrities ir diecezijos istorija]. Darkemen: Druck und Verlag von M. Glasser, 1873.

¹² Plg. Rogge, *Geschichte* (kaip 11 pastaba), ypač 7 skyrius, 153 sqq.

¹³ Tribukeit, *Chronik* (kaip 10 pastaba), I.

epochai prieš trilaukės žemdirbystės sistemos panaikinimą ir su ja susijusią žemės separaciją, prasidėjusią 1830 metais.

Aptariant „Kroniką“ man pirmiausia svarbu parodyti, kad leidėjų teiginys apie „seną lietuvišką kaimą“ esąs problemiškas. Jeigu galima kažką spręsti iš vietinių šeimų pavardžių, tai vien jau Tribukeito užrašuose minimos kaimo gyventojų pavardės liudija mišrią vokiečių kilmės ir lietuvių ūkininkų bendruomenę Krikščionkiemyje: Arndt, Bartel, Deutsch (arba Deutschmann), Gerlitz, Hillgruber, Huhn, Mehl, Scharfetter, Schöneck, Schröder, Weller, Wiechmann; Dimsak, Errelat, Junkschat, Koschat, Lollis, Naujoks, Tribukeit.

Kaime tuo metu buvo tik 16 ūkių, tarp paminėtųjų yra keletas ten gyvenusių smulkių žemės nuomininkų pavardžių. Viena iš pavardžių Naujoks siejama su pravarde *Kuppe*, priklauso kaimo kalviui, kuris neturėjo savo ūkio. Pirmoje pavardžių grupėje nesunku atpažinti vokiškas arba, pavyzdžiui, Scharfetter ir Hillgruber, austriškas pavardes¹⁴. Antroje grupėje yra tokios vienareikšmiškai lietuviškos pavardės kaip Errelat arba Lollis, kitų gi asmenvardžių kamienas vokiškas arba lenkiškas – Junkschat, iš vokiško žodžio Jung arba lenkiško Junko, – tačiau turi lietuvišką galūnę, o yra ir tokių, kurių kilmės paaiškinti negalima – Dimsak ir Koschat. Jie gali būti kilę iš baltarusių arba lenkų kalbų¹⁵. Slaviška kai kurių gyventojų kilmė neturėtų atrodyti neįprasta, nes Krikščionkiemis buvo visai prie ribos su Mozūrija ir jam priklausiusiam Žabynų bažnytkaimyje dar iki XIX amžiaus penkto dešimtmečio pamokslai buvo sakomi trimis kalbomis¹⁶. Taigi, Krikščionkiemis – vienas iš daugelio Rytų Prūsijos kaimų, dėl gausių migracijos judėjimų anksti turėjęs mišrią etninę gyventojų bendruomenę. Pirmieji vokiečių persikėlėliai galėjo čia apsigyventi jau antroje XVI amžiaus pusėje, kai buvo daug kertama miškų, kaip liudija Įsručio dokumentų knyga¹⁷.

Vis dėlto Tribukeitas aprašo savo jaunystės kaimą iki separacijos kaip etnografiškai lietuvišką kaimą. Tai galima pasakyti apie visą išplanavimą ir pastatų išdėstymą ūkiuose bei namų formas. Išimtį sudaro smuklės pastatas ir kaimo aikštė, kurioje

¹⁴ Plg. Bahlow, Hans. *Deutsches Namenlexikon* [Vokiškų pavardžių žodynas]. Stuttgart, Hamburg, München: Dr. Bücherbund, 1980. Negalima įrodyti, kad zalcburgiečiai apsigyveno Krikščionkiemyje, jiems atvykus į Rytų Prūsiją. Gollub, Hermann. *Stammbuch der ostpreussischen Salzburger* [Rytų Prūsijos zalcburgiečių genealoginė knyga]. Gumbinnen: Ostpr. Salzburgerverein, 1934 tikriausiai klaidingai priskiria kažkokį Heinrichą Bartelį Krikščionkiemyje prie atvykėlių zalcburgiečių (24), nes šeima šioje vietoje gyveno jau daug anksčiau (plg. 22 pastabą). Atvirksčiai, genealoginėje knygoje nenurodyti kaimo gyventojai zalcburgiečių pavardėmis Hillgruber, Scharfetter ir Schönecker registracijos metu (1736). Taigi, šeimos, turinčios šias pavardes, atvyko vėliau arba atsirado dėl vedybų.

¹⁵ Plg. *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2. Vilnius: Mokslas, 1985/1989.

¹⁶ Plg. v. Gofler pastabą Tribukeit, *Chronik* (10 pastaba), 22.

¹⁷ Tribukeit, *Chronik* (10 pastaba), 4.

stovi ir kalvė¹⁸. Taigi leidėjų pastaba apie seną „lietuvišką“ kaimą nei visai klaidinga, nei visiškai teisinga. Tai daugiau gyvenvietė ir socialinis darinys, kur galima atpažinti dviejų etninių grupių ir jų kultūrų elementų pėdsakus.

Taip pat ir leidėjų nuoroda į autoriaus etninį tapatumą, kai jie apibūdina jį kaip tikrą vokių „pagal savo būdą“, turi būti modifikuota, juolab kad jie jo asmeniškai, matyt, menkai arba visai nepažinojo – tai rodo ir jų spėjimas apie autoriaus kalbų mokėjimą. Tribukeitas buvo visiškai įsitikinęs dėl savo lietuviškos kilmės. Apie savo prosenelį, kuris padėjo pagrindus vėlesnei šeimos gerovei, jis sako: „Hansas Tribukeitas nė žodžio nekalbėjo vokiškai <...>“¹⁹. Jam, atrodo, nekėlė abejonių jo kaimo iš esmės lietuviška kultūrinė praeitis, kai jis taip rašė apie aplinkinių vietų pavadinimus:

Kaip ir visi lietuviai, taip ir Krikščionkiemio gyventojai kai kurias kaimo bendruomenės vietas pavadino ypatingais vardais.²⁰

Šių laukų pavadinimų, kai buvo parašoma kronika, maždaug apie 1870 metus, Tribukeito liudijimu, visi Krikščionkiemio gyventojai kasdien nebevartojo. Kadangi jie buvo svarbūs tik iki 1830 metų, kai prasidėjo ūkių separacija, jaunesnioji karta žinojo „tik nedaugelį šių pavadinimų“. Autorius išvardija keletą jam žinomų laukų pavadinimų, taip pat ir vokiškų, bet jis gali pateikti tikrai kai kuriuos vokiškus lietuviškų pavadinimų vertinius arba vedinius²¹.

Dauguma laukų pavadinimų buvo susiję su geografiniais tų vietų ypatumais, pavyzdžiui, Lenkis (liet. *lenkė* – nedidelis įdubimas paviršiuje), Lenkuth (to paties žodžio deminutyvinė forma), Paplienis (liet. *plienis* arba *plėnis* – sausos vietos pakraštyje), Padwirris (čia galvoje turimos vietos prie Angrupės krantų, tikriausiai iš liet. *vyrius* arba *vyris* – vandens sūkurys, taigi, vietos prie vandens verpetų). Kartais tokie pavadinimai sudaromi iš abiejų kalbų, pavyzdžiui, Kleine Wingis (liet. *vingis* – upės arba kelio lankstas, posūkis) ir Große Lenkutt. Čia mes susiduriame su neretai pasitaikančiu atveju, kai kalbos nuolat kontaktuoja, tuomet kalbos akte, arba nominacijoje, gali būti pakeistas kodas. Kalbų sampyna buvo tokia paplitusi, jog ji kalbėtojams, tikriausiai, visai nekrisdavo į akis.

Tribukeitas savo nuorodose pagrįstai pateikia lietuvišką aplinkinių laukų pavadinimų kilmę, kad paaiškintų Krikščionkiemio gyvenvietės atsiradimo aplinkybes. Jau minėtoje leidėjų cituojamoje Įsručio dokumentų knygoje kaimo atsiradimo

¹⁸ Ten pat, 4 sqq. Namams būdinga vakarų Baltijos šalyse paplitusi namo forma, kai virtuvė yra kartu ir kambarius jungianti patalpa. Plg. Ränk, Gustav. *Die Bauernhausformen im baltischen Raum [Valstiečių namų formos baltų teritorijoje]*. Würzburg: Holzner Verlag, 1962, 43 sqq ir 77. Apie lietuvių kaimą ir jo architektūrą plg. Dundulienė, Pranė. *Lietuvos etnologija. 2-asis papildytas leidimas*. Vilnius: Mokslas, 1991, 86 sqq.

¹⁹ Tribukeit, *Chronik* (10 pastaba), 1.

²⁰ Ten pat, 8.

²¹ Ten pat.

data nurodoma XVI amžiaus antroje pusėje. Šioje vietoje minimi dideli kirtimai, kuriuose dalyvavo Bartelių šeima²². Tačiau tuo metu užsimenama ir apie „du činšninkus“, o tai liudija, kad šioje vietoje ir anksčiau buvo gyventojų, nors ir mažiau. Todėl galime teigti, kad kaime, kuris atsirado per hercogo Albrechto (1525–1568) šalies rytų ir pietryčių kolonizavimą, nuo pat pradžių gyveno tiek lietuviai, tiek vokiečiai ir galbūt net mozūrai²³.

Friedrichas Tribukeitas pateikia vokiškus ir lietuviškus laukų pavadinimus pagrečiui, o tai gali reikšti, kad abi kalbų grupės jau seniai dalyvavo šiame pavadinimų suteikimo procese. Bet kuriuo atveju šis pagretinis išvardijimas leidžia manyti, kad šioje vietovėje ilgai buvo kalbama dviem lygiavertėmis kalbomis. Po 300 metų, kai buvo rašoma kronika, apie tai negalėjo būti kalbos. Tribukeitas jau nieko nesako apie lietuvių kalbos vartojimą savo gimtajame kaime ir nė žodžiu neprisitaria, kiek jis pats dar mokėjo šią kalbą. Plačiau aprašydamas savo tėvo mokymąsi XVIII amžiaus pabaigoje kaimo mokykloje, jis nepamini lietuvių kalbos. Rašoma ir skaitoma buvo vokiškai. Taigi, švietimas gana esmingai prisidėjo prie lietuvių kalbos išstūmimo iš bendruomeninio kaimo gyvenimo. 1833 metais šis procesas buvo oficialiai baigtas, nes pagal bažnytinių vizitacijų aktus Darkiemio apskrityje nebuvo nė vieno lietuvių mokinio, 1834 metais nė vieno lietuvių konfirmanto²⁴. Šiuos duomenis atitinka ir XIX amžiaus kalbų vartojimo tyrimo rezultatai. Pagal 1846 metais atliktą apklausą Darkiemio apskrityje buvo tik 330 lietuvių ir 91 mozūras, o vokiečių 32 067, nevokiečių mokinių iš viso nebuvo nustatyta²⁵.

Vis dėlto kronikos parašymo metu lietuvių kalba Kriškionkiemyje vaidino tam tikrą vaidmenį žmonių kasdieniame gyvenime. Tribukeitas buvo pagal savo išsilavinimą bei profesiją raštingas ir įvairiapusių interesų žmogus ir netgi intelektualas. Jis buvo jaugęs į savo bendruomenę ir dalyvavo jos gyvenime visose srityse. Jo rašytinė bendrinė vokiečių kalba artima kaimiečių kalbai, ji visada išlieka konkreti ir atitinkamas vaizdavimo objektas susiejamas su to laikotarpio ir vietos išraiškos formomis. Šioje aplinkoje iškyla kasdienės vartosenos lituanizmai, su kuriais autorius elgiasi labai įvairiai. Čia kalbama apie sąvokas, pažymintias materialios kultūros objektus arba procesus ir veiksmus iš dvasinės bei socialinės kultūrinės aplinkos. Kai kurie

²² Ten pat, 4; Įsručio dokumentų knygoje t. I, 123 p. yra apskrities valdytojo pranešimas, datuojamas 1577 metų balandžio 10 d. Jau tarp 1565 ir 1575 metų Žabynuose buvo įkurtos bažnyčia ir parapija, kuriai tuomet priklausė *Kriškionkiemis*. Plg. Rogge. *Geschichte* (kaip 11 past.), 5 sq.

²³ Apie šio laikotarpio kolonizavimą plg. Schumacher, Bruno. *Geschichte Ost- und Westpreußens [Rytų ir Vakarų Prūsijos istorija]*. 7 Aufl. Würzburg: Weidlich Verlag, 1987, 151.

²⁴ Rogge. *Geschichte* (kaip 11 past.), 233.

²⁵ Forstreuter, Kurt. Die Anfänge der Sprachstatistik in Preußen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage [Kalbų statistinių tyrimų Prūsijoje pradžia ir jų rezultatai dėl lietuvių klausimo]. In Forstreuter, Kurt. *Wirkungen des Preußenlandes. Vierzig Beiträge*. Köln, Berlin: Grote, 1981, 312–333, hier 330.

pavadinimai vartojami be jokio autoriaus paaiškinimo, kitus, jo manymu, reikia paaiškinti arba išversti.

Pirmąją grupę sudarančios sąvokos, kurios vartojamos kaip savaime suprantamos galvojant, kad jos gerai žinomos skaitytojui, paskatino leidėjus parašyti paaiškinimus. Taip atsitiko, pavyzdžiui, su žodžiu *Klete*. Tribukeitas taip aprašo savo kaimo ūkių pastatus:

Mediniai šiaudais dengti gyvenamieji namai stovėjo ilgąja puse prie gatvės, įėjimas buvo iš kiemo, šalia buvo tvartas ir klėtis.²⁶

Specialus mažo svirno lietuvių ūkiuose pavadinimas, kilęs iš slavų kalbų, vartojamas baltų kalbose (liet. *klėtis*, latv. *klets*) ir anksčiau taip pat nebuvo verčiamas į vokiečių kalbą²⁷. Baltų vokiečiai ir rytų prūsai žinojo šį žodį, jį galima rasti ir regioniniuose žodynuose, kur jis pažymėtas kaip provincializmas²⁸. Kitoje vietoje autorius vartoja platesnį vokišką atitikmenį su rytų vokiečių žemaičių dialekto atspalviu: „Das ‘Klätk’ bestand aus einem ca. 24 Fuß langem und 18 Fuß breitem Gebäude“²⁹. Tai yra ženklas, kad šis žodis buvo svarbus kaimo šnekamojoje kalboje. Beje, šia reikšme jo nėra Frischbiero „Prūsų žodyne“³⁰, o tai liudija siaurą regioninį žodžio vartojimą.

Taip pat neproblemiškas, nes vartojamas buityje, Tribukeitui atrodo žodis *Kubbel*, kai jis išvardija savo prosenelio savadarbius namų apyvokos daiktus ir tarp jų „lindene Kubbeln, Tröge u. dergl.“ (liet. *liepinius kubilus, geldas ir pan.*). Ir šiuo atveju leidėjai mano, kad skaitytojui reikia suteikti informacijos apie žodžio lietuvišką kilmę ir reikšmę – skirtingai nei pats autorius³¹. Šis žodis giminingas vokiškam žodžiui *Kübel* ir randamas slavų bei baltų kalbose, kur tikriausiai pateko kaip skolinys iš senosios rusų kalbos. Lietuviškas *kubilas* (žemaitiškai *kubelas*), apie kurį čia kalbama, buvo išskaptuojamas iš liepos kamieno dalies ir buvo skirtas vertingiems

²⁶ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 6.

²⁷ Casparas Hennenbergeris bando viename XVI amžiaus pabaigos aprašyme apibūdinti šią sąvoką vokišku žodžiu „kleidt“. Plg. Bezenberger, Adalbert. Über das litauische Haus. Ein Versuch [Apie lietuvišką namą. Tyrimas]. In *Altpreußische Monatsschrift NF*. 23, 1886, 34–79 ir 629–633, čia 39 sq. Ir Ludwigas Rhesa versdamas lietuvių dainas vartojo žodį „Kleete“. Plg., pavyzdžiui, Rhesa, Ludwig. *Dainos oder Litthauische Volkslieder*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1825. 2. Aufl. Berlin: Enslin, 1843, 35sq. Apie žodžio etimologiją plg. Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch [Lietuvių etimologinis žodynas]*. 2 Bde. Heidelberg, Göttingen: C. Winter, 1962/65. Čia t. I, 270; Bielenstein, August Johann Gottfried. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten [Latvių mediniai statiniai ir mediniai daiktai]*. 2 Teile. St. Petersburg: Académie Impériale des Sciences, 1907 / 1918. Čia 119 sqq.

²⁸ Frischbier, Hermann. *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge [Prūsų žodynas. Rytų ir vakarų prūsų provincializmai, pateikti abėcėlės tvarka]*. 2 Bde. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1882 / 1883, Bd. I, 377.

²⁹ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 21. ‘Klätk’ buvo 24 pėdų ilgio ir 18 pėdų pločio pastatas.

³⁰ Frischbier. *Wörterbuch* (kaip 28 past.), 372 prie „Klätke“ nurodo reikšmę „kalėjimas“, todėl galima laikyti, kad jis kilęs iš lenk. *klątka*, liet. *klėtka* – narvas, paukščių narvas.

³¹ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 1.

daiktams laikyti – dažniausiai javams, bet taip pat ir merginų kraičiui³². Kad vokiškoje kalbinėje aplinkoje ir toliau vartojamas lietuviškas pavadinimas, galima paaiškinti jo sąsaja su dar egzistuojančiu daiktu.

Panašus atvejis ir su žodžiu *Bartsch* (liet. *barščiai*), pavadinančiu raudonų burokėlių sriubą, kurį kronikininkas taip pat vartoja be komentarų. Kaip ir ankstesnieji žodžiai, ši sąvoka vartojama suvokietinta forma, kuri jau buvo pasirodžiusi senesnėje etnografinėje literatūroje apie Prūsijos lietuvius ir apskritai buvo žinoma Rytų Prūsijoje³³. Kitose vokiškai kalbančiose srityse to paties valgio pavadinimui buvo vartojamas ir vartojamas dabar baltarusiškas žodis „Borschtsch“, iš kurio kilo ir lietuviškas pavadinimas³⁴.

Kur kas neiįprastesnis, nes savo forma nepriderintas prie vokiečių kalbos, mums atrodo šūksnis *Krowons*. Tribukeitas vaizduoja įvykius kaime apie Kalėdas, per liaudies papročiuose gerai žinomą *dvylikadienį* – šiuo atveju dvylika naktų nuo pirmos Kalėdų dienos iki Trijų karalių. Šio laikotarpio vakarais aktyviausias būdavo kaimo jaunimas, kuris temstant visus kviesdavo ypatingu būdu. Autorius taip pasakoja:

Tuoj lėkdavo vaikinių būrys per kaimą, sustodavo kiekvienoje sodyboje ir šaukdavo chorą: *Krowons, Krowons pas N. N.*, pasakydami to ūkininko vardą, kuris leido savo namuose surengti *krowons*, žaidinę arba kalėdoką.³⁵

Aprašydamas papročius Tribukeitas cituoja ne tik lietuvišką kvietimo šūksnį, kuris ritualizuotas ir dėl to atrodo buvęs būtinas, tačiau ir toliau išvardydamas kitus įvykius vartoja lietuviškus sąvokų pavadinimus. Bendrame kontekste jis anksčiau pateikė tik prie termino *kalėdok* ne visai tikslų vertimą:

Šiuo metu nebuvo verpiama, o plėšomos plunksnos ir vėtomi linai, vakarais eidavo į žaidinę arba kalėdoką (t. y. Kalėdas).³⁶

Krowons ir *žaidinkė* lieka be jokio paaiškinimo ir laikoma, kad jų reikšmė aiški. Pasitikrinus Frischbiero provincializmų žodyne paaiškėja: *žaidinkė* (liet. žaidynė arba žaidynė – pramoginiai žaidimai, žaidimų vakaras, siauresniaja prasme tarp Kalėdų ir Naujųjų metų) nepaminima. Žodis *Kaledok* (liet. *Kalėdos*, gali būti

³² Fraenkel. *Wörterbuch* (kaip 27 past.), 304; apie lietuviškus variantus ir daikto funkciją plg. *Lietuvių kalbos atlasas* I. Leksika. Vilnius: Mokslas, 1977, 69.

³³ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 37; apie reikšmes plg. Frischbier. *Wörterbuch* (kaip 28 past.), 56. Šiaip žodis vokiečių kalboje žinomas tik kaip botaninis barščio pavadinimas, plg. *Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm Grimm. Nachdr. München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1984, Bd. 1, 1146.

³⁴ Fraenkel. *Wörterbuch* (kaip 27 past.), 35; plg. apie „Borschtsch“: Der Neue Brockhaus. 5. völlig neu bearb. Aufl. Wiesbaden: F. A. Brockhaus, 1973, Bd. 1, 343.

³⁵ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 31; apie „dvylikadienio“ reikšmę europiečių papročiuose plg. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* [Vokiečių prietarų leksikonas]. Hrsg. von Bächtold-Stäubli, Hanns unter Mitw. von Hoffmann-Krayer, Eduard. Unveränd. Nachdr. Berlin, New York: de Gruyter, 1987, Bd. 9, 979 sqq.

³⁶ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 30.

vedinys iš veiksmazodžio *kalėdoti* – rinkti dovanas) taip pat neužrašytas. *Krowons* tokia forma nepateikiamas, tačiau yra antraštiniai žodžiai *Krawa*, *Krawol*, *Krawul*, kurie susiejami su tuo pačiu įvykiu Vėluvos apylinkėse³⁷. Raginimas (liet. *krova* arba *króva* – krūva, žmonių grupė) išvestas, tikriausiai, iš lietuviško iliatyvo, senojo daiktavardžių su galūne -a krypties linksnio. Iš liet. *krova* išvedama forma *kro-von*, kuri reiškia *į krūvą*, vadinasi, *susirinkti į grupę*, kuri įgyja beveik prieveiksmio paskirtį. Tačiau pasakotojas jai priskiria ir daiktavardžio funkciją, rašydamas: „<...> savo namuose surengti krowons“³⁸. Atsiranda ir lietuviškai vokiškas dūrinys *Krowonshaus*³⁹.

Šalia lietuviškų sąvokų, kurios lieka be paaiškinimų, bet iš platesnio konteksto jų reikšmė išaiškėja, autorius kartais tuoj pat pateikia kai kurių terminų reikšmės paaiškinimą. Tam pridėsime dar keletą pavyzdžių: aprašydamas bendrą trąšų vežimą trilaukės žemdirbystės sistemos sąlygomis, autorius praneša:

Buvo šaukiama Krawul (kaimo susirinkimas, į kurį kviesdavo su aplinkui keliaujančia lazda) ir ten nustatoma vežimo diena.⁴⁰

Krawul atsirado pakeitus šaknį ir numetus galūnę iš lietuviško žodžio *krivūlė* (t. y. kaimo susirinkimas, taip pat kreiva kaimo seniūno lazda, kuri buvo naudojama šaukiant į susirinkimą). Taip pat ir žodis *Kulelkes* (liet. *kūlelis*; žodžio *kūlys* – pėdas, ryšulys – deminutyvas) aiškinamas funkcionaliai ir semantiškai:

Krosnis buvo labai plati ir kūrenama žaliomis eglų šakomis, kurios neseniai nukirstos ir surištos su šiaudais į mažus ryšulėlius, vadinamus Kulelkes, vakare būdavo dedamos į krosnį, kad išdžiūtų.⁴¹

Kartais Tribukeitas elgiasi atvirkščiai: vokiško pasakojimo tėkmėje skliausteliuose pateikia lietuviškų sąvokų pavadinimų. Pavyzdžiui, apie kaimo piemens tarnavimo pradžia sakoma:

<...> nes tik per Jurgines (Jurginne, balandžio 23 d.) prasideda jo tarnyba, o per Kotryną, lapkričio 25 d., baigiasi.⁴²

Lygiai taip pat įterpiamas žodis *Paresken* į sakinį apie žiemos darbus ūkiuose: „<...> buvo pinamos vyžos (Paresken), ruošiamos rogės“. Šį žodį galima rasti paminėtą daugelyje ankstyvų šaltinių, tačiau jį sunku tiesiogiai susieti su lietuvių bendrinės

³⁷ Frischbier. *Wörterbuch* (kaip 28 past.), 425 u. Bd. II, 537.

³⁸ Tai patvirtina ir galūnė -s, kuri yra sutrumpinta forma, būdinga vakarų lietuvių dialektams, pažyminti daiktavardžių vyriškos giminės vardininką su galūne -as.

³⁹ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 31.

⁴⁰ Ten pat, 17.

⁴¹ Ten pat, 21; Frischbier. *Wörterbuch* (kaip 28 past.) šio žodžio nepateikia.

⁴² Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 13. „<...> denn erst Georgi (Jurginne, der 23. April) ist der Tag, an welchem sein Amt beginnt, um zu Katharinä, am 25. November, zu enden.“

kalbos atitikmeniu⁴³. Verčiant į lietuvių kalbą 1724 metų rugpjūčio 1 dienos karaliaus įsakymą, kuriuo buvo uždrausta Rytų Prūsijoje nešioti pareskas, pavartotas lietuviškas žodis *vyža*, dgs. *vyžos*: „<...> ne wiens szoje Karalysteje daugiaus Wyžas ant sawo <...> turretu“⁴⁴. Kadangi šis pavadinimas neužfiksuotas vokiškuose žodynuose, jį galima laikyti rytprūsišku provincializmu, kuris vis dėlto kilęs iš baltų kalbos (liet. *parišti* – ką nors aprišti, užvynioti)⁴⁵.

Krinta į akis, kad anksčiau minėtame pavyzdyje, kai buvo kalbama apie kaimo piemens tarnavimo terminus, vienu atveju *Georgi* diena įvardijama lietuviškai, o kitu – *Katharinä*. Nors Tribukeitas pasirinko vokišką pavadinimą, bet pridėjo ir lietuvišką (*Jurginne*), nes šis, matyt, buvo svarbus jo kaimo kalboje. Prie pavadinimo *Katharinä* toks paaiškinimas jam atrodė nereikalingas, nes greičiausiai tokio lietuviško laiko termino nebuvo. Iš tikrųjų gyvulių ganymo pradžios diena Krikščionkiemyje, balandžio 23-ioji, sutampa su visoje lietuviškai kalbančioje teritorijoje priimta data, kai vadovaujant vyriausiajam piemeniui išgenami galvijai. Rusų Lietuvoje paskutine ganymo laikotarpiu diena buvo laikoma Visų šventųjų šventė, t. y. lapkričio 1-oji⁴⁶. Kodėl ši data negalėjo būti perimta, ar dėl klimato, ekonominių ar organizacinių priežasčių, šioje vietoje nenagrinėsime. Ypatingo ryšio tarp šventosios globėjos Kotrynos ir gyvulių ganymo liaudies tikėjime nepavyko nustatyti⁴⁷. Šis pavyzdys aiškiai parodo, kaip glaudžiai išlikusios lietuviškos sąvokos yra susijusios su referento svarba kasdieniame kaimo gyvenime.

Galiausiai šioje vietoje kyla klausimas dėl šio pranešimo pavadinimo „Nuo *kvieslio* prie *Platzmeisterio*“. Tai kurgi *kvieslys*, kaip buvo vadinamas asmuo, kviečiantis (prašantis) į vestuves? Atskirame „Kronikos“ skyriuje Tribukeitas gana plačiai aprašė vestuvių papročius, su kuriais jis susipažino savo jaunystėje, dar prieš 1830 metais prasidėjusią separaciją. Ypač pasistengęs, jis net sugebėjo pažodžiui perteikti kai kuriuos vestuvių kvieslių posakius, tačiau lietuviškas sąvokos

⁴³ Ten pat, 18; Frischbier, *Wörterbuch* (kaip 28 past.), Bd. II, 122, cituoja daug pavyzdžių iš senų rytprūsiškų tekstų.

⁴⁴ („<...> niemand in diesem Königreich soll weiterhin Bastschuhe an seinen Füßen haben.“) *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai Lietuviams valstiečiams*. Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos institutas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, faksimilė, nr. 10, 85.

⁴⁵ Tiksliai žodžio kilmė, atrodo, dar neišaiškinta. Iki šiol nežinomas žodyno „Lexicon Lithuanicum“ iš XVII amžiaus autorius visgi jau išvertė žodį „Pareške“ liet. *vyža*. Plg. *Lexikon Lithuanicum. Handschriftliches deutsch-litauisches Wörterbuch des 17. Jahrhunderts: rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*. Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinė biblioteka. Vilnius: Mokslas, 1987, 291.

⁴⁶ Plg. Dundulienė. *Etnologija* (kaip 18 past.), 50 sq.

⁴⁷ *Handwörterbuch* (kaip 35 past.), 4 t., p. 1074 sqq; gyvulių ganymas ir Rytų Prūsijoje prasidėdavo skirtingu metu tarp kovo 25 d. ir gegužės 1 d., todėl Jurginės Krikščionkiemyje gali būti siejamos su lietuvių tradicija. Plg. Frischbier, Hermann. *Hexenspruch und Zauberbann. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens in der Provinz Preußen* [Raganų užkalbėjimai ir burtų įtaka. Prietarų istorijos Rytų Prūsijoje apybraiža]. Berlin: T. C. F. Enslin, 1870, 142.

pavadinimas tokiam svarbiam vaidmeniui vestuvių procese pažymėti niekur nepasirodo⁴⁸. Atrodo, kad jo suvokietinta forma niekur nebuvo vartojama, nors prūsų lietuvių kalboje jis buvo savaime suprantamas. Ši visoje lietuviakalbėje srityje įprastą žodį *kvieslys* (iš liet. *kviesti* – prašyti į svečius) randame Cappellerio lietuviškuose Stalupionų apskrities 1876 metais aprašymuose, taip pat ir XVIII amžiaus antros pusės Donelaičio eiliuotame epe „Metai“⁴⁹.

Krinta į akis, kad Tribukeito vestuvių aprašyme visiškai nerasime lietuviškų žodžių; ir kiti svarbūs vaidmenys, pavyzdžiui, piršlys turi vokiškus pavadinimus. Krikščionkiemyje kvieslys vadinamas *Platzmeister*, paprastai jų pasirodo net du, vienas iš nuotakos pusės, kitas – nuo jaunikio šeimos. Ši apibūdinimą jau galima rasti vidurinėje vokiečių aukštaičių kalboje, jis buvo ypač paplitęs pietų Vokietijoje ir reiškė žaidimų bei šokių vadovą šventėse. Vėliau Vakarų ir Rytų Prūsijoje jis taidkomas vestuvių kviesliams, kurie važiuojant į bažnyčią atlikdavo vadovų ir apskritai vestuvių ceremonmeisterių vaidmenį⁵⁰.

Ieškodami paaiškinimo, kodėl nėra lietuviško termino tokiam svarbiam kaimo gyvenime įvykiui, jį iš dalies randame Tribukeito pastaboje, kuria jis užbaigia skyrių apie vestuves:

Kai kada dar švenčiamos vestuvės, kurios šiek tiek primena anksčiau aprašytą ceremonialą. Apskritai dabar jis jau pamirštas. Tačiau krikštynos ir laidotuvės dar švenčiamos senoviniu būdu.⁵¹

Iš to galima tik spręsti, kad kronikos parašymo metu (apie 1870 metus) papročiai jau buvo kitokie negu autorius pavaizdavo, mažiausiai 30 metų skiria veiksmą nuo jo aprašymo. Tai perša mintį, kad vestuvių papročiai galėjo būti pakitę dar prieš Tribukeito gyvenamąjį laikotarpį. Egzistencinės reikšmės veiksmai individo biografijoje ir šeimose kaime bei su tuo susiję ūkio reikalai, tikriausiai, buvo atviresni inovacijoms negu marginalesnės tradicijos ir papročiai (pavyzdžiui, *dvylikadienis*). Tai juo labiau tinka vestuvių šventimo papročiams, nes galima daryti prielaidą, kad etniškai nevienalytėje aplinkoje vestuvės vyko tarp etninių grupių. Tokiu atveju į vyksmą įsilieja papročiai iš abiejų pusių, pakeičia jo išorinę formą ir dvasinį turinį.

Nesileidžiant į vestuvių Krikščionkiemyje detales – tam čia neužtektų vietos – galima tiesiog konstatuoti, kad veiksmas daugeliu broožų nebesutampa su tradicine

⁴⁸ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 32 sqq.

⁴⁹ Cappeller, Carl. *Kaip senieji Lietuvininkai gyveno. Aufzeichnungen aus dem Kreise Stallupönen mit Anmerkungen und Wörterbuch*. Hrsg. von d. Litauischen literarischen Gesellschaft zu Tilsit. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1904, 30 sq; Donelaitis, Kristijonas. *Raštai*. Lietuvos TSR Mokslių akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius, 1977, 174 sq.

⁵⁰ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 32 sqq; apie žodį „Platzmeister“ plg. Deutsches Wörterbuch (kaip 33 past.), Bd. 13, 1925 sq., taip pat Frischbier. *Wörterbuch* (kaip past. 28) Bd. 2, 155.

⁵¹ Tribukeit. *Chronik* (kaip 10 past.), 36.

lietuviškų vestuvių drama. Kai kurie svarbūs bruožai buvo išsaugoti, tačiau tokie, kurie buvo beveik identiški su svarbiausiais „vokiškų“ vestuvių momentais. Tai pasakytina kaip tik apie piršlybų scenas ir svečių pakvietimą. Kas kažkada buvo „tipiška“ lietuviška, Tribukeito jaunystėje jo kaime, matyt, jau buvo susimaišę ir pamiršta. Kaip ir šios inovacijos pirmenybę igavo vokiškas sąvokos pavadinimas: žodis *piršlys* tapo *Freismann*, o žodis *kvieslys* – *Platzmeister*.

Apibendrinant ir reziumuojant dvikalbį gyvenimą Krikščionkiemyje Friedricho Tribukeito laikais galima pasakyti, jog autorius, kuris savo kroniką tikriausiai rašė sau ir savo artimiausiai aplinkai, o ne siekdamas viešos publikacijos, pavartojo daug elementų, kurie buvo paimti iš prūsų lietuvių kalbos. Jis skyrė sąvokas ir pavadinimus, kurie kaime dar priklausė bendram žodynui, bet skyrė ir tuos, kuriuos, jo manymu, reikėjo išversti ar paaiškinti jaunesnei arba kitai kartai. Iš abiejų pradžioje kaime vartotų kalbinių kodų (lietuvių ir vokiečių) maišantis kalboms (transferencija) susidarė vienas, kuris vis dėlto daug artimesnis vokiečių kalbai nei lietuvių.

Autoriui buvo aišku – kaip tikriausiai ir kitiems Krikščionkiemio kalbos vartotojams – kad jis vartojo kitos, ne vokiečių kalbos elementus; tai liudija jo dvi-gubo vertimo pastangos – iš vokiečių į lietuvių, iš lietuvių į vokiečių kalbą. Kalbos pokytį, kurį XVIII amžiaus pabaigoje patyrė kaimo gyventojų dalis, kuriai gimtoji kalba buvo lietuvių, negalima prilyginti visiškam kalbos praradimui. Greičiau iš ilgo kontakto tarp abiejų kalbų išsivystė naujas darinys, lokalus rytprūsiškas provincialios kalbos variantas, kuris, žinoma, peržengė vieno kaimo ribas į kaimynines apylinkes.

Kasdienėje vartosenoje lietuviški elementai, matyt, buvo paplitę tam tikrose srityse, kur jie negalėjo būti pakeisti kitais. Pirmiausia tai vietinės topografijos pavadinimai, kurių suvokietinimas būtų įnešęs painiavą. Ypač buities daiktų pavadinimai glaudžiai siejosi su specifine lietuviška buities kultūra. Jie taip pat liudija, kad ir perėję prie kitos kalbos žmonės Krikščionkiemyje daug kur gyveno lietuviškos buities kultūros apsuptyje – prisiminkime, pavyzdžiui, *Klethe*, *Kubbeln* ar *Kulelkes*. Juo labiau tą patį galima pasakyti ir apie kai kuriuos papročius bei tradicijas. Kai kuriose srityse juos visgi išstūmė kultūrinės vokiečių etnoso inovacijos, o tai atspindėjo ir atitinkamų sąvokų pavadinimuose.

Žinoma, Tribukeito „Kronikos“ apibūdinimas leidžia tik labai ribotai pažvelgti į Krikščionkiemio šnekamąją kalbą autoriaus gyvenamuoju metu. Negana to, kad mums tenka remtis kalbine medžiaga iš rašytinio šaltinio, kuris leidžia daryti tik sąlygines išvadas apie tiesioginius šnekos aktus, mes taip pat negalime tvirtinti, kad autorius stengėsi pateikti kuo platesnį lietuvių šnekamosios kalbos leksikos katalogą. Jo perteikta medžiaga susieta su nedaugeliu temų, kurias jis laikė vertas paminėti. Todėl galima teigti, kad lietuviškų elementų, vartotų Krikščionkiemio

šnekamojoje kalboje XIX amžiaus antroje pusėje, buvo kur kas daugiau, negu jų buvo galima rasti čia dokumentuotų.

Žvelgiant iš vokiečių kalbos ir jos vartotojų pozicijos, šis procesas reiškia susimaišymą su svetimos kalbos elementais, būtent lituanizmais bent jau leksikos lygmenyje. Kalbos puristai turėtų konstatuoti, kad Tribukeito kaime vokiečių kalba buvo persisunkusi svetimybėmis. Laikydami tokio požiūrio, susijusio su pastangomis gryninti kalbą administraciniame lygmenyje, kalbos puristai pasirodė esą kalbos ideologai. Krikščionkiemio pavyzdys rodo, kad kontaktuojant kalboms nei teoriškai, nei praktiškai neįmanoma užkirsti kelio transferencijai. Juk dviejų kalbų kontaktas – tai būtina dviejų kultūrų susitikimo dalis. Jeigu šis susitikimas lieka atviras ir ilgalaikis, tai būtinai ir, laimei, sukelia abipuses inovacijas – taip pat ir abiejose kalbose. Galima laikyti nesusipratimu nuomonę, kad kalba, esanti pirminis reiškinys, ir tik po to seka kalbų kontaktas. Iš tikrųjų viskas, žinoma, yra kitaip. Kalba kyla tik iš žmogiško poreikio sąveikauti su į save panašiais, taigi socialinėje komunikacijoje, kitais žodžiais – iš kontakto⁵². Kai Tribukeito kaime prieš šimtus metų kartu įsikurdavo ir gyveno vokiškai bei lietuviškai kalbantys Prūsijos pavaldiniai, jie *nolens volens* turėjo surasti bendrą kalbą. Kalbos pokytis, kurį daugiausia patyrė lietuviai, – to pavyzdys yra pats Tribukeitas ir jo šeima – atrodo, įvyko tiek dėl socialinių priežasčių (kalbos pasirinkimas), tiek dėl administracinių potvarkių švietimo procese.

Jeigu Krikščionkiemyje ši „kita“ kalba nebuvo visiškai užmiršta, tai su ja išliko ir dalis šios „kitos“ kultūros. Su savo kalbos lituanizmais žmonės išgyveno bendrą istoriją, tai reiškia, kad jie su savo kasdiene kalba perkėlė abiejų kultūrų tradicijas, iš kurių buvo kilusi jų vietinė grupė – Krikščionkiemio žmonės.

LITERATŪRA

Arnaszus, Helmut Hans Jurgen. Vokiečių mokslininko knyga apie Prūsijos lietuvių tautinę mažumą. *Knygotyra*, 2018, 70, 282–297.

Bahlow, Hans. *Deutsches Namenlexikon*. Stuttgart, Hamburg, München: Dt. Bücherbund, 1980.

Bechert, Johannes, und Wolfgang Wildgen. *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Unter Mitarb. von C. Schröder. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1991.

Bezenberger, Adalbert. Über das litauische Haus. Ein Versuch. In *Altpreußische Monatsschrift NF*. 23, 1886, 34–79, 629–633.

Bielenstein, August Johann Gottfried. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten*, 2 Teile. St. Petersburg: Académie Impériale des Sciences, 1907/1918.

Cappeller, Carl. *Kaip senieji Lietuvininkai gyveno. Aufzeichnungen aus dem Kreise Stallupönen mit Anmerkungen und Wörterbuch*. Hrsg. von d. Litauischen literarischen Gesellschaft zu Tilsit. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1904.

Der Neue Brockhaus. 5. völlig neu bearb. Aufl. Wiesbaden: F. A. Brockhaus, 1973, Bd. 1.

⁵² Plg. Bechert und Wildgen (kaip 6 past.), 19.

- Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.* Nachdr. München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1984, Bd. 1.
- Donelaitis, Kristijonas. *Raštai.* Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius: Vaga, 1977.
- Dundulienė, Pranė. *Lietuvos etnologija.* 2-asis papildytas leidimas. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Forstreuter, Kurt. Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422. *Altpreußische Forschungen* 10, 1941, 50–70.
- Forstreuter, Kurt. Die Anfänge der Sprachstatistik in Preußen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage. In Forstreuter, Kurt. *Wirkungen des Preußenlandes. Vierzig Beiträge.* Köln, Berlin: Grote, 1981, 312–333.
- Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* 2 Bde. Heidelberg, Göttingen: C. Winter, 1962/65.
- Frischbier, Hermann. *Hexenspruch und Zauberbann. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens in der Provinz Preußen* [Raganų užkalbėjimai ir burtų įtaka. Prietarų istorijos Rytų Prūsijoje apybraiža]. Berlin: T. C. F. Enslin, 1870.
- Frischbier, Hermann. *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge,* 2 Bde. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1882 / 1883.
- Gerullis, Georg. Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem Preußisch-Litauischen Dorf. *Studi Baltici II,* 1932, 59–67.
- Gerullis, Georg, ir Christian Stang. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose.* (Lietuviškai ir vokiškai: *Das Fischerlitauisch in Preussen*). Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1933.
- Gollub, Hermann. *Stammbuch der ostpreussischen Salzburger.* Gumbinnen: Ostpr. Salzburgerverein, 1934.
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.* Hrsg. von Bächtold-Stäubli, Hanns unter Mitw. von Hoffmann-Krayer, Eduard. Unveränd. Nachdr. Berlin, New York: de Gruyter, 1987.
- Horn, Alexander. *Culturbilder aus Altpreußen.* Leipzig: Carl Reißner, 1886.
- Kabelka, Jonas. *Baltų filologijos įvadas.* Vilnius: Mokslas, 1982.
- Klein, Manfred. Vom *kvieslys* zum *Platzmeister*: Vom Leben mit zwei Sprachen in Preußisch-Litauen. In *Litauisches Kulturinstitut (Hg.): Jahrestagung 1994: Suvažiavimo darbai.* Lampertheim, 1995, 79–98.
- Kossert, Andreas. *Rytprūsiai. Istorija ir mitai.* Iš vokiečių kalbos vertė Alma Imbrasienė. Vilnius: Briedis, 2021.
- Lexikon Lithuanicum. Handschriftliches deutsch-litauisches Wörterbuch des 17. Jahrhunderts: rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas.* Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinė biblioteka. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lietuvių pavardžių žodynas,* t. 2. Vilnius: Mokslas, 1985 / 1989.
- Mühling, Karl. Proben aus einem Preußischen Provinzial-Wörterbuche. *Neue Preußische Provinzial-Blätter,* andere Folge (Königsberg 1852–1857) VII, 435–441.
- Ränk, Gustav. *Die Bauernhausformen im baltischen Raum.* Würzburg: Holzner Verlag, 1962.
- Rhesa, Ludwig. *Dainos oder Litthauische Volkslieder.* Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1825. 2. Aufl. Berlin: Enslin, 1843.
- Rogge, Adolf. *Geschichte des Kreises und der Diocese Darkemen.* Darkemen: Druck und Verlag von M. Glasser, 1873.
- Schumacher, Bruno. *Geschichte Ost- und Westpreußens.* 7. Aufl. Würzburg: Weidlich Verlag, 1987.
- Tribukeit, Friedrich. Friedrich Tribukeit's Chronik. *Schilderung aus dem Leben der preußisch-litauischen Landbewohner des 18. Und 19. Jahrhunderts mit Anmerkungen Sr. Excellenz des Königl. Staatsministers und Oberpräsidenten Herrn von Gofßler-Danzig,* hrsg. von Horn, Alexander und Horn, Paul. Insterburg: Selbstverlag der Herausgeber, 1894.
- Užpurvis, Jonas. Die Saugener litauische Mundart. [Saugų tarmė]. In Užpurvis, Jonas. *Trys kalbinės studijos. Drei sprachwissenschaftliche Studien.* Chicago, 1990 (Schriftenreihe des kleinlitauischen Fonds I), 3–167.
- Weiß, Albert. *Preußisch-Littauen und Masuren,* Teil I–II. Rudolstadt, 1878/79.
- Wolff (-Norkitten). Litauisches Bauernleben vor 60 Jahren. *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg,* 1907, nr. 10, 17.

Sigita Barniškienė

TRANSLATION OF MANFRED KLEIN'S ARTICLE *FROM AN INVITER TO A COURT MASTER (PLATZMEISTER). ON THE BILINGUAL LIFE IN PRUSSIAN LITHUANIA*

SUMMARY. In his article, Manfred Klein analyses the coexistence of the German and Lithuanian languages in the village of Christiankehmen in Eastern Prussia in the 19th century. He grounds his analysis on Friedrich Tribukeit's family chronicle, written in 1870. The chronicle contains many Lithuanianisms that were used in the villagers' speech. These include topographic names, names of village houses, objects and festivals. On the other hand, the influence of German culture led to the introduction of many German words into the Lithuanian language of the villagers in Christiankehmen: for example, the word "invitor" used for a person who invites guests to a wedding was gradually changed by another word – a "court master" (Platzmeister). Manfred Klein draws the conclusion that, due to linguistic contacts, Lithuanianisms found their place as provincialisms in the German language of Eastern Prussia.

KEYWORDS: linguistic contacts between the German and Lithuanian languages; Lithuanianisms in German; Friedrich Tribukeit's family chronicle.